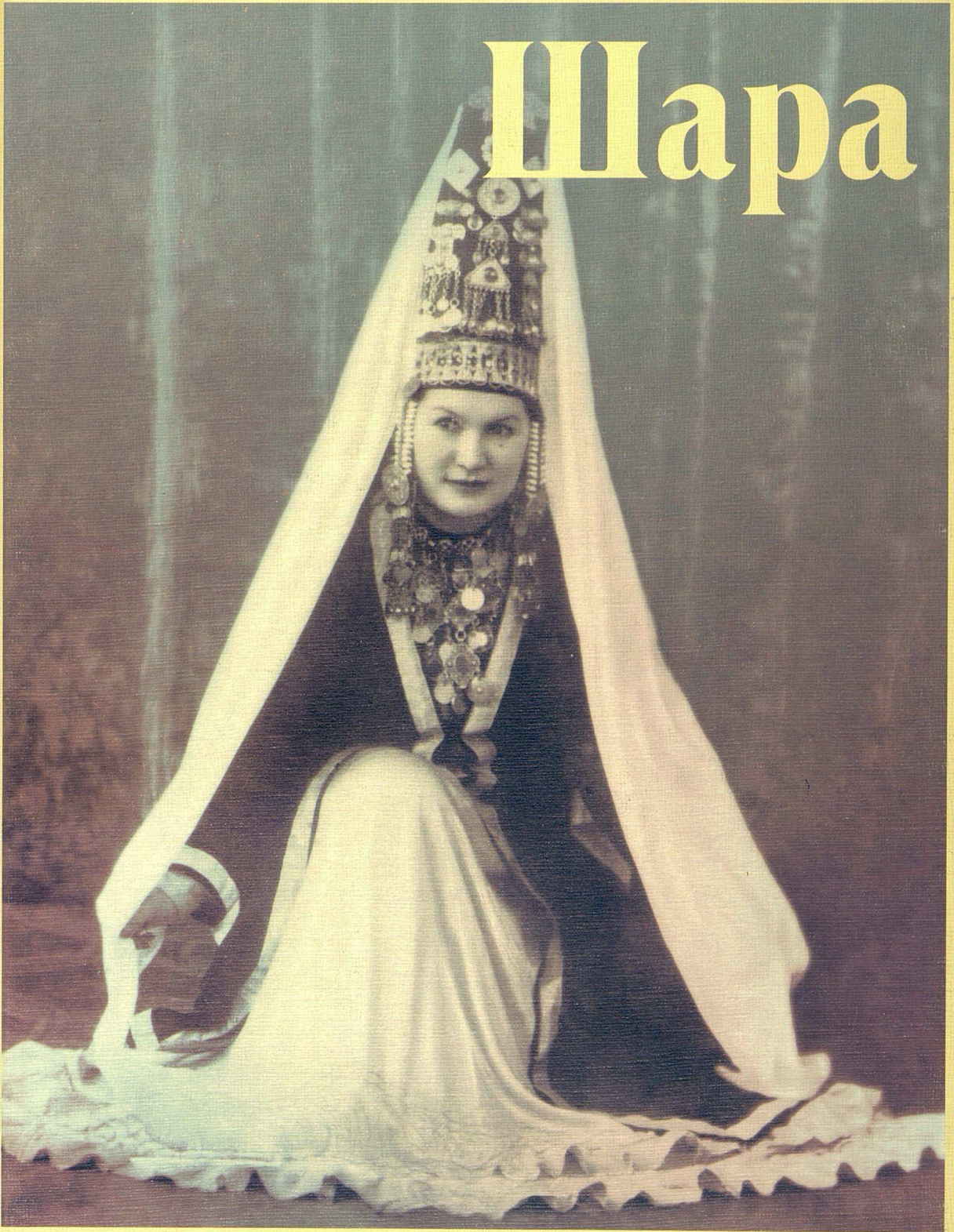

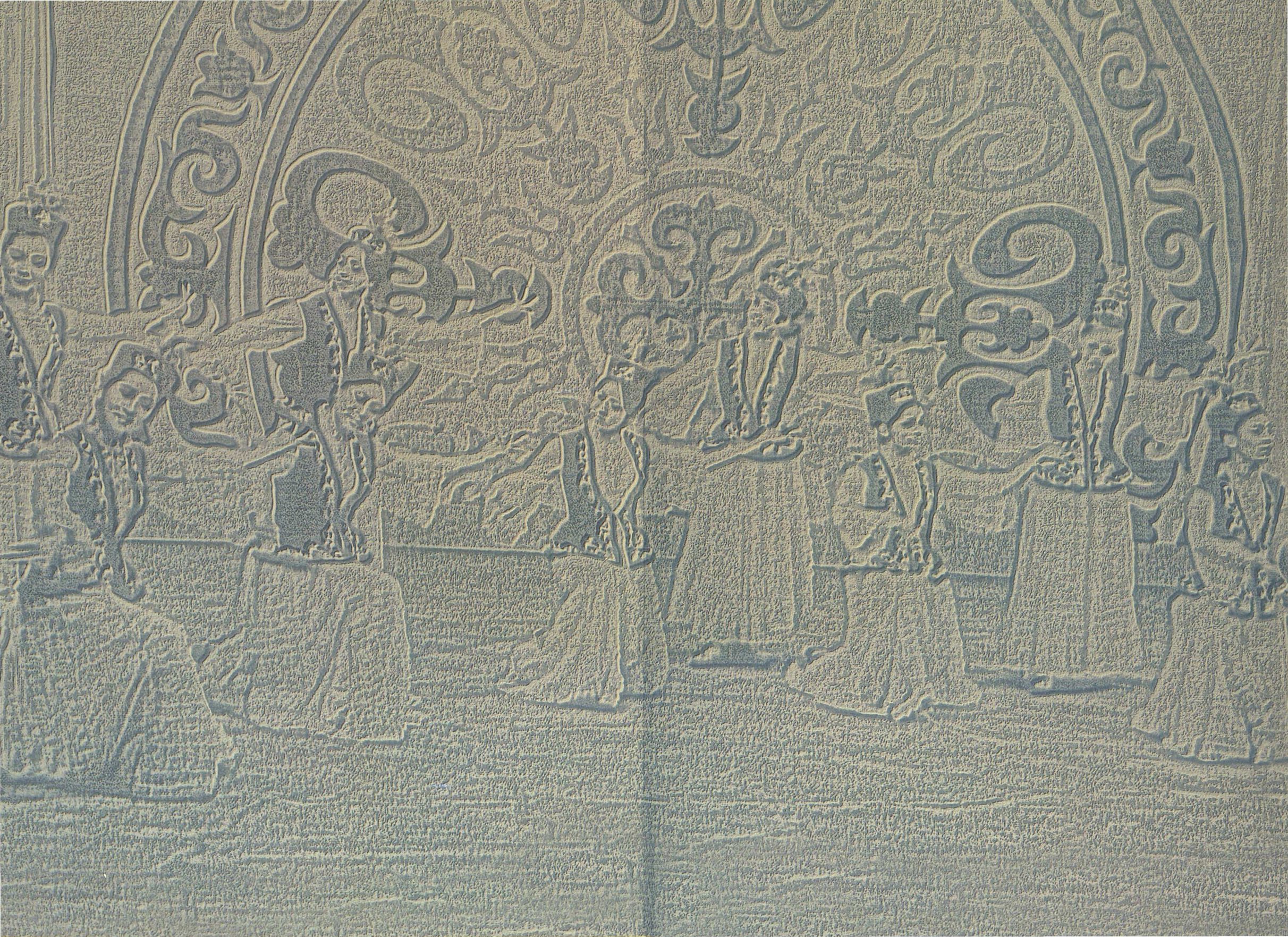
P2006
429

ՀԻՄ

ԾՆԴԻԼԻ ԱԺԱՄԱՐ

Մարա

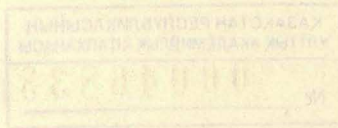
1959 ж.
1959 г.

P2006 / 429

Шара

Кітапты құрастырған
Клара ДИЯРОВА

ИЗДАТЕЛЬСТВО Алматы
ӨНЕР 2005
БАСПАСЫ

ББК 85.32
Ш 27

Ш 27 **Шара.** Құраст. К. Диярова. –
Алматы: Өнер, 2005. – 160 бет + 48 бет жапсырма.

ISBN 9965-595-93-3

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің Мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.

Бұл кітап қазақтың профессионалды, ұлттық биінің негізін салушы, Қазақстан Республикасының халық әртісі, Күләш Байсейітова атындағы Мемлекеттік сыйлықтың иегері Шара Жиенқұлова туралы эссе-естеліктерден тұрады.

Жинаққа, сондай-ақ, би падишасының өз қаламынан туған “Сымбат”, “Танцы друзей” атты өмірбаяндық кітаптарынан үзінділер де енгізіліп отыр.

Кітап көпшілік оқырман қауымға арналады.

ББК 85.32

Ш $\frac{4906000000}{00(05)-05}$

ISBN 9965-595-93-3

© Диярова К., 2005
© “Өнер”, 2005

ПРЕДИСЛОВИЕ

Шара! Как много заключено в этом коротком имени — первая танцовщица, первая драматическая актриса, первая киноактриса, одна из основателей казахского музыкального театра, одна из первых красавиц Казахстана. В честь нее матери называли своих дочерей.

Яркий, самобытный талант Шары, ее многогранное искусство завоевало любовь и признательность не только в нашей стране, но и за рубежом. Где бы она ни гастролировала, всегда привозила песни и танцы многих народов мира. В каждом исполненном ею танце и песне она сумела сохранить подлинно национальный колорит. Сопровождаемые незаурядной драматической игрой, ее песни и танцы покоряли зрителей. Из рецензии на ее концерты — “ее сценические данные яркие и доходчивы, сценическая манера полна движения и жизнерадостности. Замечательны хореографические данные артистки. При ее пластичности, особенно рук, можно показать блестящие образцы народного танца”. Темпераментным танцам артистки из Казахстана аплодировали в США, Израиле, Франции, Италии, Польше, Чехословакии, Монголии, Китае, Египте и Сирии.

Народ по достоинству оценил Шару, называя ее “би еркесі, би падишасы, би құдыреті, самородок, Легенда, Чародейка, Терпсихора, Ласточка, Мастер, Учитель народного танца”. Ей посвящали стихи:

Вот что о ней писал в 1937 г. великий узбекский поэт Хамид Алимджан в стихотворении “Казахстан”.

*Это — с гнетом покончивший край,
Это — светлого счастья пора,
Это — Амангельды и Абай,
Это — наша плясунья Шара.*

Олжас Сулейменов писал:

*“Танцует Шара.
Дочь последнего кочевника Средней Азии — казаха.
История и современность — в ее характере.
История и будущее — в поведении.
Сегодня, как сказали поэты, высокий полдень ее солнечной судьбы.
Танцует Шара.
Она исполняет счастливые танцы Востока.
Танцует Шара.
Танец счастливой казахской девушки”.*

(Олжас Сулейменов. Из поэмы “Казахстан”)

Она вдохновляла художников! Только влюбленная в нее, в ее красоту, талант могла написать такое полотно как “Казахский вальс” не менее талантливая Гульфирус Исмаилова.

Вот что написал о Шаре Габит Мусрепов:

*“Сахна өнерінде жарқырап көрінген қос жұлдыз:
бірі — ән музыка өнерінде — Күләш,*

*бірі — би өнерінде — Шара
Биде туысқан өзбек халқының мақтанышы — Тамара!
Біздің мақтанышымыз — Шара!*

Жанр Шары уникален и оказался неповторимым. Есть певцы, есть танцовщицы, но чтобы это было в одном лице — нет.

За заслуги в развитии казахского театрального и эстрадного искусства Шаре Жиенкуловой присвоено почетное звание Народной артистки Казахской ССР. Она награждена орденами Ленина, двумя орденами Трудового Красного Знамени, “Знак почета”, медалями. За постановку балетного спектакля “Кыз Жибек” удостоена почетного звания лауреата Государственной премии Казахской ССР.

У Шары много учеников, которые сами уже стали учителями. Она оставила после себя Отделение народного танца в хореографическом училище им. А.Селезнева и в Академии искусств им. Т.Жургенова, где в юбилейные дни ее 90-летия был открыт танцевальный класс им. Шары, проведен вечер памяти в “Казахконцерте”.

В эти дни был подведен итог ее большого пути в искусстве Казахстана. В кругу родственников и ее учеников возникла идея осветить этот путь, создав книгу о Шаре. Ведь подросло новое поколение, которое должно знать историю искусства.

Материалом для создания настоящей книги явились раздумья Шары из ее опубликованных трудов — “Сымбат”, “Танцы друзей”, воспоминания коллег, современников, учеников, родственников, публикации разных лет о Шаре, ее публикации, интервью, находящиеся в личном архиве родственников, в Центральном государственном архиве Республики Казахстан (Ф. 1882. Оп. 1. Д. 1.1 — фотографии исполненных танцев, 1.3 — статьи, интервью, тексты выступлений, воспоминаний, 4.3 — документы о юбилеях, 6.0 — документы о Ш. Жиенкуловой, 7.0 — изобразительные документы).

Составителем, автором вступительных текстов и комментариев является К.Ш.Диярова, кандидат географических наук — племянница Шары Жиенкуловой.

Большую помощь оказал брат Шары — С.А. Жиенкулов, доктор технических наук, профессор, невестка — В.Джандарбекова.

Особые слова благодарности выражаем народным артистам Республики Казахстан К.К. Кенжетаеву и З. Райбаеву, поддержавшим идею создания книги.

Хочется поблагодарить Гульфайрус Исмаилову за картину “Казахский вальс”.

Помощь в создании книги оказали Б.Т.Жанаев, директор Центрального государственного архива РК; Асия Садуакаскызы, главный редактор “Казахконцерта”; Гайникамал Бейсенова, ученица Шары, педагог казахского танца Алма-Атинского хореографического училища им.А.Селезнева, Казнацакадемии искусств им.Т.Жургенова; Асель Дауткулова, сотрудница Казахстанского инженерно-экономического университета; Антон Волчков, начальник отдела информационных технологий Центрального Государственного архива РК.

Клара ДИЯРОВА

Самғау

СТАНОВЛЕНИЕ АРТИСТА

Шара ЖИЕНҚҰЛОВА

ӨМІРДЕ ІЗ ҚАЛДЫРҒАН АДАМ — БАҚЫТТЫ

Асқар Алатаудың бөктерінде, бау-бақшаға бөленген Алматы қаласында, 1912 жылы тамыз айының он тоғызына қараған түні дүниеге келіппін.

Әкем — Баймолда Жиенқұлұлы Жетісу өңіріне қадірлі, беделді, дінге қатты сенетін адам болыпты.

Баймолда үлкен әйелі Нұрбүбі қатарынан он төрт қызға құрсақ көтергенде, қатты ренжіп: “Жасым болса келіп қалды, шаңыраққа ие болатын ұл балам жоқ”, — деп бірінші әйелінің үстіне менің шешемді алады. Бірақ сүйіп алған жас әйелінен он бесінші қыз болып мен туғанымда, ол кісінің қуанғаннан басқа шарасы қалмапты.

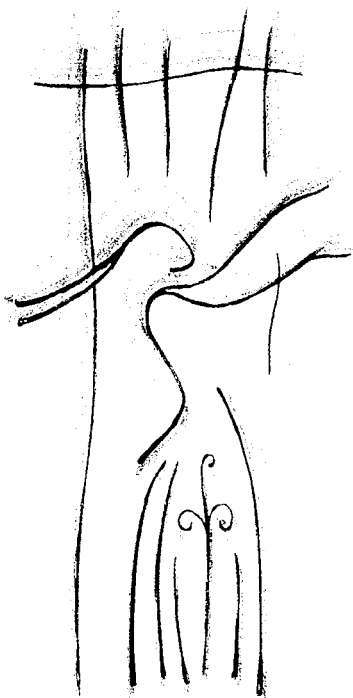
Ал, менің соңымнан он алтыншы қыз — сіңлім Хадиша шыр етіп жерге түскенде, әкем мен шешем екеуі тәңірден тәлет тілеп, мойындарына қоржын салып Әулиеатаға сыйынуға кетеді. Сонан “Алла тағала” олардың мінәжатын қабыл көргендей анамыз Айаш бірінен соң бірі, қатарынан үш ұл тауып береді.

Ата-анам мені сауатты болсын деген болуы керек, жеті жасымнан бастап медресеге оқуға берді. Онда күніне бес уақыт намаз оқып, ораза ұстау міндеті парызымыз болатын. Үй-жай, қора-қопсымыз Алматыда болатын. Сондықтан қыста Алматыда қыстап, ал көктем шыға малды айдап жайлауға көшетінбіз. Жайлауымыз Іле Алатауынан асып түскен тұстағы қырғыздың жеріне барып түйісетін “Көкайрақ” аңғары. Үлкен өзеннің арғы жағын қырғыздар, бергі жағын қазақтар жайлайтын. Жайлау төріне жиналған жастар аламан бәйге, көкпар, сайыс, қыз қуу, жорға жарыс сияқты ұлт ойындарымен қоса ақындар мен әншілер, домбырашылар мен қобызшылар, жыршылар мен ертекші, жомокшылар екі жар бөлініп алып айтысатын.

Жайлауда қыз ұзату, келін түсіру тәрізді той-томалақтар да жиі болып тұратын еді.

Халқымыздың ата-бабадан келе жатқан мұндай әдет-ғұрпы мен тұрмыс-салтын, дәстүрін мен ешқашан ұмыта алмаймын, сондағы жиындар әлі күнге дейін менің көз алдымда.

Жастар жағы түнге қарай кезектесіп қой күзететінбіз. Қой күзеткен жастар таң атқанша ән саламыз, алтыбақан тебеміз, ақсүйек тастап ойнаймыз. Бәрінен де асыға күтетініміз осы ойын болатын. Өйткені, “ақсүйек” іздеген болып, қыз-бозбала жеке сырласушы еді. Ынтыққан екі жүрек оңашада кездесіп, бір-біріне деген мөлдір махаббат

сезімін білдіретін, тек екі жастың жарасқан ықылас-ниетіне аспандағы ай ғана куә болып қала беруші еді...

Көршілес, бауырлас екі ел қырғыз-қазақ бас қосқан жиын тойлар да жиі-жиі болып тұрады. Сондай тойдың бірінде жұрттың алдына қыздар мені итермелеп шығарып: “Шара би билейді”, — деді. Домбырашылар тартқан күйдің ырғағына орай билей бастадым. Сонда көз алдыма қанат қаға ұшқан құстардың қалықтап ұшқаны, рауандап атып келе жатқан таң алдындағы гүлдердің бүр жарғаны, күн сәулесінің ұшқыны, не болмаса су төгілмес тайпаң жорғаның жүрісі, тау текенің шың басынан секіргені, күй ырғағын өршелендіре түскен күйші қолының қимылы – бәрі-бәрі маған музыка сазындай естіліп, соның ырғағымен ұршықша үйіріліп, шыр көбелек айнала бердім. Ұршықша айналып келіп тоқтай қалғанымда, бүкіл жұрт маған қарап қалыпты. Ұялғанымнан бетімді басып, қырга қарай тұра жүгірдім. Сонан кейін мектепте де, институтта оқып жүргенде де көркемөнерпаздар үйірмесіне жиі қатысып, “Биші қыз” деген атаққа ие болдым.

Менің алғашқы концертім 1928 жылы Алматыда “Орион” клубында өтті.

Ол кезде Жетісу өңірінде қазақ тілінде “Тілші”, орыс тілінде “Искра”, ұйғыр тілінде “Кәмбәғәлләр авази” деп аталатын үш газет шығатын. Бұл концерт жоғарыда аталған газеттердің баспаханасында істейтін жұмысшыларға көрсету үшін ұйымдастырылған болатын. Сонда осы үш газетте төмендегідей құлақтандыру жарияланды: “1928 жылы, бейсенбі күні, марттың бірінде, “Орион” клубында, “Тілші”, “Кәмбәғәлләр авази”, “Искра” басқармалары тарапынан үлкен әдебиет-би кеші ұйымдастырылады. Түскен ақша Алматыда-ғы баспахана жұмысшыларының мәдени, ағарту жұмыстарына ұсталады”, - делінген.

Құлақтандыруда одан әрі бұл кешке Алматы қаласындағы қазақ, орыс, татар, ұйғыр сауықшыл жастары тегіс қатынасатыны, орыс және шығыс халықтарының билері орындалатыны, онда “Алматыдағы атақты биші” Шара Баймолдақызы “Майрамхан” және кавказ билерін билейтіні, кеш соңынан би болатыны, билет “Тілші” және “Кәмбәғәлләр авази”, “Искра” газеттерінің қабылдау бөлмелерінде сатылатыны егжей-тегжейлі жазылған.

Бір күні біздің үйге бұрын сирек хабарласатын әкемнің ағасының баласы, Сұлтан аға келе қалды. Жасы кіші болса да, үлкендер оны сыйлап, құрметтейтін. Сұлтан аға Жетісу өңірінде Совет өкіметін орнатысуға белсене ат салысқандардың бірі, Алматыда алғаш ұйымдасқан комсомол ұйымының мүшесі, баспа-ағарту жұмысын басқарған кісі. Сондықтан біздің туысқандар оны көргенде “балшебек” деп сыбырлай сөйлеп қаймығатын.

— Ассалаумағалейкум, Орта аға!

— Уағаликемассалам, балам! Жоғары шық! – деп әкем оған орын көрсете беріп, — балалар, сендер шыға тұрыңдар, — дегенде, Сұлтан аға:

— Шара қалсын, — деп мені қасына алып отырды.

— Иә, балам, жақсылық болар сенің келгенің? – деді әкем.

— Орта аға, менің келгенім мына жас балалардың қамы, — деді Сұлтан ағай.

— Құдайға шүкір, балаларымды асырауға халім жетеді, неге олай дедің? — деп әкем одан бетер жиырыла, сұсты қалып танытты.

—Заман өзгерді, сіздерге енді бұрынғыдай ерігіп отыратын уақыт болмайды. Балаларыңызды аяңыз. Шараны орыс мектебіне оқуға беріңіз.

— Астапыралла! Қыз балаға кәпірдің оқуын оқыту не деген масқара! — деп жағасын ұстаған әкем, — осыны айтайын деп келдің бе? – деді.

— Иә, Шараның болашағын ойладым. Сізден кейін мына балалар Шараның мойнында қалады. Жаңа заман оқыған, білім алған адамның бақытын ашады. Шараның обалына қалмаңыз, — деп Сұлтан аға менің басымнан сипап, үйден шығып кетті, мен бірге шықтым. Асқа қарамай кеткеніне үйдің іші абыржып қалды.

Көшеге шығып, біраз жерге барған соң Сұлтан аға:

— Ертең мектепке бар, мына қағазды мектеп бастығына бер, — деді. Қағазды қойныма тығып алып, үйге барсам, әкем сақалын сипап, төмен қарап ойланып отыр екен. Шай құйып отырған апама қарап: “Ақ патшаны жеңген бұлар тегін жандар емес. Шынында да, өмірім өткен екен. Ойланбасам болмас. Шаражан, Сұлтан ағаң не деді?” — деп төтелей сауал қойды маған.

— Ертең мектепке оқуға бар, сен сияқты қыздар орысша оқып жатыр, — деді. Ататай, мен енді молдадан оқымаймын деп, — мойнынан құшақтап жыладым.

— Жоқ, балам, молдадан оқып, құранды бір аударасың, мектебіңе де барасың. Үйге орыс мұғалімін жалдап, мектепті тез бітіріп, үлкен оқуға, гимназияға түсесің.

Таңертең шәлімді бүркеніп, оқу құралдарымды алып мешітке молдаға барып (әкем өзі алып барып, күтіп отырып үйге алып қайтады) оқып шыққаннан кейін, үйге келе салып апыл-ғұпыл тамағымды ішіп болған соң, шашыма бантик байлап мектепке жүгірем.

Бірақ ең қиыны – түскі намаз кезінде әкем мені мұғалімнен сұрап алып, мектептің ауласына жайнамазын жайып, қатар тұрып намаз оқитындығымыз, оқушылардың терезеден қарап күлетіндігі.

Әкем кеткен соң, мен классқа қайта кіргенде балалар мені: “Ей, молда қыз”, — деп қолдарын жайып, беттерін сипап, бата жасап, күліп, мазақтайды.

Класта ұзын бойлы Димаш деген бала орысша жақсы біліп, жетік оқыды. Біз оған орысша жазба жұмысымызды тексеріп, есебімізді шығарып бер деп жалынатынбыз. Олар, ұлдар, көбіне асық ойнайтындықтан, біз, өңшең қыздар, жиналып Димашқа асық, құрт береміз. Кластағы жанашырымыз да, жетекшіміз де сол болып көрінетін. Кейін ол мектепті үздік аяқтап, Москваға оқуға кеткені есімде. Мен әкемнің көңілін жықпай, құранды қинала отырып бір аударып шықтым. Әкем, айтқанындай сөзінде тұрып, мұғалім жалдады. Тоғыз жылдық орыс класының сегізінші класын бітірген соң педагогика институтына (қазіргі Абай атындағы қазақ педагогика институтына) Сұлтан ағаның көмегімен оқуға түстім.

* * *

Қазақ республикасының астанасы 1928 жылы Қызылорда қаласынан Алматыға көшірілді. Мен де ол кезде Алматы өнерпаз жастарының үйірмелеріне қатысатынмын. Бірде біздің коллективті келіп тыңдаған комиссия Күләш екеуімізді театрға шақырды.

Біздің бақытымызға қарай, ол кезде театрда қазақтың ардақты, аса дарынды ұлдары – Қалыбек Қуанышбаев (біз Қаллеки дейміз), Елеубай Өмірзақов (Елаға), Серәлі Қожамқұлов (Сераға), Өміре Қашаубаев (Әнші аға), Иса Байзақов (Ақын аға), Құрманбек Жандарбеков (Қүреке), Қанабек Байсейітов (Қанаш), режиссер Жұмат Шаниндер (Мәтаға) қызмет істеді.

Осы аталған дарынды ағалардың ортасында жүріп, тәлім-тәрбие алған біз де өнерге қанат қақтық.

Күләш екеуіміз бір жылға дейін көпшілік сахнасына шығып жүрдік, біраз ысылып алған соң, көп ұзамай бізге де жауапты рольдерді сеніп тапсыра бастады. Сондағы бірінші ойнаған кейпкерім Б.Майлиннің “Майдан” пьесасындағы Пүліш.

Жүрексіне сахнаға шықтым, сондықтан да болар, айтатын әнімнің сөзін ұмытып, даусым шықпай қалды. “Суфлер” ағай: “Әніңді баста”, — деп қайта-қайта құлағыма өлеңнің сөзін сыбырлай құйып жатыр. Бірақ оны ұғар менде хал жоқ, сол күйі мел-шиіп тұрып қалыппын. Сол кезде біреу ту сыртымнан сыбырлап: “Ерніңді жыбырлата бер, әнді мен айтайын”, — деді. Ол сахнаның сыртында тұрып әнді айтты, мен сахнада көзім жасқа толып, халыққа бедірейе қарап, ернімді жыбырлата беріппін.

Ертеңінде газетте мақала шықты. Пьесаны мақтапты. “Пүліш ролінде ойнаған жас артистка Шара ролін жаман атқарған жоқ, бірақ біз екінші қатарда отырсақ та, өлеңін ести алмадық. Ернін жыбырлатқаны болмаса өлеңін дұрыс айта алмады...” — делінген.

1929-1934 жылдар аралығында көптеген пьесаларда жауапты рольдерді ойнадым. Мәселен, олардың ішінен М.Әуезовтың “Қаракөзін”, Абдолла Шаиннің “Зәуресін”, Н.В.Гогольдің “Үйленуін”, С.Левитиннің “Үкімін”, І.Жансүгіровтың “Қара батырларын”, Д.Фурмановтың “Бүліншілігін”, Б.Майлиннің “Майданын”, І.Жансүгіровтың “Түркісібін”, М.Тригердің “Сүңгуір қайығын”, В.Киршонның “Астығын”, Рахманқұловтың “Документін”, Е.Ерданаевтың “Малқамбайын” өзгеше бөліп айтқым келеді.

Театрдың маусымы біткен соң артистер елге гастрольге шығады. Бірде менің Әміре ағай, Иса ағай, Палуан ағай (Қажымұқан), Құрекеңдермен бірге елге гастрольге шыққанымыз әлі есімде. Бұл ағайлар зор талант иесі, өнер тұлпарына мініп, қолдарына қазақ халқының өнер туын ұстағандар.

Біз қайда келсек те, халық тайлы-тұяғына дейін қалмай тік тұрып қарсы алады. Төбенің басына кілем төселіп, жеке алты қанат ақ үй тігіледі. Ауыл-ауылдан атқа, түйеге, өгізге, арбаға мінген халық жиналады.

Күн батады, ай туады: айдың жарығында төбені айнала қоршап халық отырады, аттағылар ат, түйеге мінгендер түйе, арбадағылар арба үстінде тұрып-ақ ойын көре береді.

Ең алдымен ақ үйден Әнші ағай (Әміре) домбырамен шығып, “Қараторғай”, “Үш дос”, “Екі жирен”, “Жалғыз арша”, “Қызыл бидай”, “Сырғақты”, “Ісмет”, “Ағаш аяқ” әндерін шырқай көтереді. Сонан соң гармонь тартып, “Дудар-ай”, “Майра”, “Балқадиша”, “Келіншек” сияқты әндерді айтады. Әміре ағай өн өнерінің қайталанбас шебері еді ғой.

“Әміренің әнінде ақындық тазалықтың шам-шырағы жанғандай. Жүрек тебіреніп, қуантатын, асқақтаған қуаныш белгісі, балалық жарастығы бар. Әміре – әншіліктің ақыны. Әрбір ырғағына жанын салған шындығы көрінеді. Жүрегінің түкпіріндегі жылтылдай жанған өнер оты көрінеді. Сондықтан қазақтың қай түкпіріндегі, қай алуан адам болса да, кәрі-жасы, әйел-еркегіне қарамай, түгелімен Әміренің әнін қуана, сүйсіне тыңдайды”, — деп бағалады ұлы әншінің өнерін Мұхтар Әуезов.

Әміре ағай “Майра”, “Келіншек” әндерін гармоньға қосып айтқанда, мен сахнаға шығып әнші ағайды айнала жүгіріп, билеймін. Ол кезде бүгінгідей емес, халық өз ризашылығын қол шапалақтамай-ақ дауыстап қолпаштап, рух беріп отырады.

Әнші ағайдан кейін төбенің басына Ақын ағай (Иса) шығып, термені жетілдіре жөнелгенде, халық бір орнында отыра алмай, айызы қанып, сүйсініп қуаныш құшағына бөленеді. Терменің жедел желдірте орындалатын ырғағына орай Ақын аға да зор шабытқа мініп, төгіле жырлаған кезінде көзі жайнап, бұйра шашы дудырап кететін еді. Ол өлеңді сахнада қолма-қол шығарып қана қоймай, оны нақышына келтіріп, шебер қимылдармен орындайтын. Ол сахнада тұрып-ақ тыңдаушы қауымның қалаған тақырыбына қолма-қол өлең шығарып, терме ырғағына шырқай жөнелетін. “Иса желпініп сар даланың үзілмей соққан желі сияқты, сол даладай кең, мол ақындықтың иесі. Бүгінгі Европа Исаның ақындығындай суырып салма, желермен, тұтқиыл ақындығын, ақындық теңізі деп түсінер еді”, — деп М.Әуезов Иса творчествосының ерекшелігін дәл анықтаған.

Ең соңында Ақын ағай домбыраны қолында ұршықтай ойнатып, неше түрлі қимылдар жасайтын. Сол қимылдарды кейін мен би ырғағына қарай пайдаландым. Ақын ағадан кейін төбеге Құрекең жарқ етіп шыға келеді.

Әнші ағайдың домбырасына қосылып көп әндер салады. Сонан соң Әнші ағай гармоньмен сүйемелдеп, Құрекең екеуміз Тайыр Жароковтың “Мың-мың қолдар, миллион милар” деген өлеңіне қосылып ән айтып, қатар тұрып билеп кететінбіз. Ал Құрекең өзбектің “Сайра, бұлбұл” деген әнін айтқанда, мен билейтін едім.

Концерт соңынан Палуан ағай (Қажымұқан) өнерін көрсетеді. Шалқасынан

жатып, кеудесіне үлкен тақтай қойып, түйеге жеккен арбаға адамдарды толтыра отырғызып алып үстінен өткізеді. Кеудесіне үлкен қазандай қара тас қойғызып, екі кісіге екі балға береді. Олар кезекпен тасты ұрып күлпаршасын шығарғанша Алла-алла деп жата беруші еді. Жуан темірді мойнына орап “галстук” етіп байлайтын.

Әнші ағай гармонь тартып, Палуан ағай екі қолдың, аяқтың бұлшық еттерін музыканың ырғағымен қимылдатып осы күні пантомима деп атап жүрген ым-ишара ойынын көрсететін.

Жарықтық жер жүзіне қазақтың алып күшін көрсеткен нар түйедей батыр еді-ау.

Концерттен соң кемпірлер Палуан ағайдың “шайтан” көйлегін кесіп алып, балаларына, немерелеріне ырым етіп, тұмар ретінде тағатын. Соңынан Палуан аға: “Келінжан, маған қарашы”, — деп алба-жұлба болып менің алдыма келіп тұрады. Мен түнімен отырып оның шапанын, жейдесін жамаймын, бірақ онымнан не пайда, ертеңінде тағы да жырым-жырымы шығып келіп тұрады...

Сары белден сарғайып таң атып, күн шыққан соң бізді келесі ауылға бәйге, жарыс, қыз қуу ойындары бар жерге алып жүреді, оған концерт көрген ауылдың жастары бірге ілесіп барады.

“Күнде ойын, күнде той” деген осы болар. Халықтың өнерге деген ықыласынан, құштарлығынан, көрсеткен құрметінен көңіліміз теңіздей тербелуші еді.

Міне, мен өткен өнер университеті осындай – асыл ағалардың алғыр таланттары арқасында қанаттанған болатын.

1933 жылы сентябрь айының 8 күні “Ұлттық өнерді дамыту шаралары туралы” БК (б) П Қазақстан өлкелік комитетінің қаулысы шықты. Бір күні Құрмаш екеумізді жаңадан қызметке келген халық ағарту комиссары Темірбек Жүргенов шақырды. Кіріп келсек, оның қасында Күләш, Қанабек отыр екен. Темірбек ағай: “келіңдер!” деп орнынан тұрып қарсы алды. Аmandықтан соң тікелей шақыртқан мәселесіне көшіп: “Музыкалық театр ашқалы жатырмыз. Сендер ән айтады деп естідім. Күләш, Қанабек әнші боласыздар, Құрманбек әрі әнші, әрі режиссерлік қызметтерді қатар атқарады, ал Шара — балерина болады. Ертеңнен бастап Жұмат сендермен репетиция жасауға кіріседі. Шара, сен Ташкентке барасың, онда атақты бишілер Тамара ханум, Муккарам Тұрғынбаева бар, солардан өзбектің “Қатта-ойн” деген биін үйреніп кел. Бұл биді үйренсең, өз биіңнің өсуіне саты болады. Билетінді, ақшаңды ал да тез жүріп кет, киіміңді сонда тіккіз. Қазақстанның 15 жылдық тойына Калинин жолдас келеді, сол күні билеп шығуың өте қажет. Москваның Үлкен театрының балетмейстері Александров деген мамаңды шақыртып отырмын. Ташкенттен оралған соң сол кісінің ұстаздығымен классикалық бидің ережесін, техникасын үйрене бастайсың. “Ал, іске сәт!” — деп, бізбен қоштасты.

Мен Ташкентке жүріп кеттім. Өзбек ағайындар жақсы қарсы алды. “Ташкент” деген қонақ үйінің жақсы бөлмесіне орналастырды.

Ертеңінде Нарком (Ағарту комиссары) қабылдады, келген шаруамның тігісін жатқызып, тегіс айтып шықтым.

Соңынан театр коллективімен кездесуге барып, онда Кари Якупов, Муккарам Тұрғанбаева, Хадиша Насырова, композитор Ашрафи, жазушы Камиль Яшен, Сара Ишантураева, тағы басқа көп артистермен таныстым. Ұста Алим деген кісі өзбек бишілерінің жетекшісі ретінде Тамара, Муккарамдарға би үйретіп, ұстаздық етеді екен. Естуімше, дауылпаз (бубень) ойнауда одан артық музыкант жоқ көрінеді.

Тамара ханумды іздеп үйіне бардым. Шағын ғана ескі үйде тұрады екен. Бірақ үйінде жоқ болып шықты — есігінде үлкен қара құлып тұр.

Қайдан білейін, ол кісі тамаша сәнді үйде тұратын шығар деп ойлаған мен барымды киіп, бауымды түйіп барып едім. Менің бөтен адам екенімді сезе ме, қайдам, өткен-кеткендер маған бажырайып қарап өтеді.

Бір кезде жиегіне шашақ тұтқан ақ жібек орамал жамылған ұзын бойлы қара торы жас әйелдің мен отырған үйге қарай келе жатқанын байқап қалдым. Келіншек үш-төрт жасар бір кішкентай қызды қолынан жетектеп алыпты. Қыз шолжаңдай еркелеп жылап келе жатыр. Келіншек еңкейіп оның көз жасын сүртіп: “Өзің кінәлісің, балаларға тиісе бересің”, — деп келе жатып мені көрді де, — ә, қазақ досым, хош келдіңіз”, — деп менімен құшақтасып амандасып, үйіне алып кірді.

Жұпыны ғана екі бөлмелі үй екен, дөңгелек столдың үстінде жиналмай қалған кеселер мен шәйнек тұр.

“Қазір Полатжан (күйеуі Ш.) келеді, аш қыламыз, мейман боласыз” — деп жатыр, кесе-шәйнектерді жинастыра жүріп.

Сонымен, менің көп уақытым өзбек артистерінің кезекпен үйлеріне қонаққа шақыруымен өтті. Мен әлі би үйренбек түгілі, оның қалай билейтіндігін де көрген жоқпын. Сөйтіп жүргенде, Тамара ханум шұғыл шаруамен бір жаққа жолаушы жүріп кетті. Оның қайда кеткенін де білмеймін.

Енді басқа амал қалмаған соң, әуелгі кезде өзім сияқты жас биші ғой деп менсінбей жүрген Муккарамға келіп жалындым. Ол сөзге келмей шын пейілімен өзбек билерін үйретті. Ұста Алим дабыл қақты. Үстіме өзбектің жібек шағиынан тамаша көйлек, басыма төбетай кигізіп, шашымды қырық өрім етіп өріп еді, нағыз өзбектің қызы болдым да шықтым. Биді де үйреніп алдым.

Ендігі бір қиын мәселе – Алматыда дабыл қағатын адамның жоқтығы болды. Өзбекстан халық ағарту комиссары дабылды жақсы қағатын музыкант қосып берді. Сонан Алматыға келдік.

Наркомның тапсырмасын орындап, Қазақстанның 15 жылдық мерекесіне Калинин ақсақал бастап келген қонақтардың алдында өзбек дабылшысының сүйемелдеуімен “Қатта-ойнды” билеп бердім. Бұл қуанышты сөзбен айтып жеткізе алмаймын, көзбен көргендер өте риза болып, қол соққан халықтың қошеметінен театрдың іші дуылдап кетті, биді бірнеше рет қайталадым.

Адам шіркіннің шыдамдылығында шек жоқ қой, сондай үлкен қуанышқа жүрегім жарылмағанына әлі күнге таңым бар. Өнер жолын жаңа бастаған жас адамға бұл бір ерекше қуанышты қошемет еді. Халықтың құрметіне бөленуден артық бұл дүниеде бақыт бар ма, сол бақытты бастан ұшырмай өткен өмір – ешқандай өшпейтін мағыналы өмір сияқты көрінеді маған.

Қазақстан өлкелік партия комитетінің 1933 жылғы 8 сентябріндегі қаулысына сәйкес барлық облыс орталықтарында театр группалары және студиялар ұйымдастырылды.

Алматыда Мемлекеттік музыка студиясы құрылды. Студияны болашақ музыкалық театрдың негізі бола алатындай етіп құру мәселесі ерекше ескерілді.

Сондықтан Қазақ драма театры әнге-биге бейім Әміре Қашаубаев, Күләш Байсейітова, Иса Байзақов, Құрманбек Жандарбеков, Қанабек Байсейітов сияқты және тағы басқа артистерді, мені осы жаңа құрылған студияға ауыстырды.

Үш-төрт айдың ішінде студия түлектері зор ынта, творчестволық шабытпен еңбек етіп, сахна пердесін бірінші рет 1934 жылдың 13 январында “Айман-Шолпан” музыкалық комедиясымен ашты.

Сөйтіп, Қазақ мемлекеттік драма театрынан музыкалық театр отау тігіп, бөлек шықты. Қазақстанда музыка театрының ашылуы – республикамыздың ұлттық өнерін дамыту бағытындағы елеулі оқиғалардың бірі болды.

“...Солдай болғанмен де, Күләш Байсейітова, Құрманбек Жандарбеков, Қанабек Байсейітов, Шара Жиенқұлова, Иса Байзақов, Әміре Қашаубаев сияқты халық таланттарының музыкалық театрға ауыстырылуы, драма театры группасының творчество-лық мүмкіндіктерін әлсіретіп тастаған еді...” — деп жазды сол кезде мерзімдік баспасөз беттерінде.

Музыкалық театрдың екінші спектаклі — қазақ әйелдерінің ауыр тұрмысын

бейнелейтін, революциядан бұрынғы қазақ ауылының өміріне арнап жазылған Бейімбет Майлиннің “Шұға” пьесасы болды.

Мұнда мен әрі билеп, әрі Күлзипаның ролін ойнадым.

Жұмыс бағытын дұрыс бастаған музыкалық театрдың келешекте бұдан да зор табыстарға жетуін қазақ халқы үлкен үмітпен күтті.

Халқымыздың тілегіне сай жас коллективті творчестволық жағынан жетілдіре түсу үшін артистердің музыка сырын терең түсініп меңгеруіне, сондай-ақ жалпы театр коллективіне оның құрылған алғашқы күнінен бастап партия мен үкімет тарапынан барлық жағдай туғызылды. Театрдың жетекшілері мен ұлт кадрларын даярлау және оларды профессионалдық тұрғыдан тәрбиелеу жұмысына баса назар аударылды.

Осыған байланысты театрдың жанынан хореография, дауысты жетілдіру, анықтау, сахна өнері, музыкалық білім және грим жасау бөлімдері бар студия ашылды.

Театр көп ұзамай халық арасына кең тараған “Қыз Жібек” лиро-эпосының негізінде Ғабит Мүсірепов жазған пьеса бойынша “Қыз Жібек” музыкалық спектаклінің премьерасын 1934 жылдың жетінші ноябрінде сахнаға шығарды.

“Сахна туындысы жазушы, режиссер, актер, әнші, биші, күйші, суретші сияқты мамандық иелерінің коллективтік еңбегінің нәтижесі”, — деп жазды кезінде М.Әуезов спектакльге жоғары баға бере келіп.

Бұдан кейін “Жалбыр”, “Ер Тарғын” опералары қойылып, көпшілік сарабына ұсынылды.

“Мемлекеттік музыкалық театрдың көркемдік жағын дарынды актер әрі режиссер, драматург және тамаша ұйымдастырушы, өнер жұмысына қалтқысыз берілген Жұмат Шанин басқарды. Ол театр коллективінің творчестволық өсуіне мейлінше күш жұмсады. Соның нәтижесінде қысқа мерзім ішінде музыкалық театр сахнасында көптеген талантты актерлер ерекше көзге түсті. Мысалы, олардың арасында қазақтың бұлбұлы атанған Күләш Байсейітова, постановщик әрі режиссерлік қабілетін танытқан актер Құрманбек Жандарбеков, “Айман-Шолпандағы” өр жігіт Арыстан мен “Қыз Жібектегі” ел аузында аңызға айналған Төлегеннің келбетін жасаушы Қанабек Байсейітов, ақын Шегеннің бейнесін сомдаған әнші — Манарбек Ержанов, табиғи дарын иесі, шебер биші — Шара Жиенқұловалар болды”, — деп жазды кейін, арада қырық жыл өткен соң, Қазақ ССР Ғылым академиясы шығарған “Советтік қазақ музыкасы” деген үлкен зерттеу еңбекте, қазақтың мемлекеттік музыка театры қойған алғашқы спектакльдер мен онда ойнаған артистердің еңбектерін жоғары бағалап.

Бұл аталған спектакльдердегі билерді қойып, оның профессионалдық дәрежеге көтерілуіне, менің де бишілік өнерімнің қалыптасуына көмектескен, ұстаздық етіп, жол сілтеген кісі Александр Артемьевич Александров еді. Ол қазақтың би өнерінің алғашқы қалыптасу кезінде өлшеусіз еңбек сіңірді, ұлттық балет өнерінің дамуына игі ықпал жасады.

Мені профессионал биші дәрежесіне жеткізген де осы ұстазым Александров, ол сол тұста Совет Одағы Үлкен театрының бишісі әрі балетмейстер-педагогі қызметін қатар атқарушы еді.

Нарком председателі Т.Жүргенов ол кісіні Алматыға арнайы шақырумен театрға алғызды. А.А.Александров дарынды жас балалар үшін арнаулы балет студиясын (қазіргі хореография училищесін) ашып, музыкалық театр актерлерімен міндетті түрде сахналық қимыл немесе ритмикадан сабақ өткізіп тұрды. Сол кісіден Қаллеки, Елаға, Сераға, Құрекен, Қанабек, Күләш, Манарбек, Әміре ағалар маңдай терлері моншақтап, аһлап-уһлеп жүріп сахна қимылдарын үйренді.

Осы арада өзім куә болған сонау отызыншы жылдардың ортасындағы бір оқиғаны айта кетуді жөн көріп отырмын.

Бір күні Мұқаң (М.Әуезов) театрға келіп, жоғарыда аты аталған актерлермен бірге ол да сахна қимылдарын жасай бастады. Біз, жастар, бұған қатты таңқалдық.

Сәлден соң жастар ұялып теріс қарап тұра бердік. Сабақтың соңында Александр Артемьевич барлық артистерді “маршпен” жүргізіп, жүгіртті. Сол кезде біз ағайларға қарап, күлкіден шыдай алмай, ақыры залдан шығып кеттік те, күлкіміз басылған соң залға кіріп, жаттығуға қайта кірістік. Содан кейін Мұқан, неге екенін қайдам, әйтеуір, театрға келуді қойды. Ал біз болсақ, ұстазымыз Александровтан сөгісімізді алдық. Кейін Құрекең қолына қамшы, Александров қолына тал шыбық ұстайтын әдет шығарды. Екеуі кейде жас артистердің қылығына қатты ашуланғанда тартып-тартып жібереді. Сонда біз бір бұрышқа барып жылап-жылап алып, жұмысымызға қайта кірісетін едік.

Ол кезде үлкендерді, ұстаздарды қатты сыйлайтынбыз. Оларға қарсы қарап сөйлеу деген атымен жоқ. Арыз жазып, жиналысқа салып, беттен алу деген бізде болмайды. Кейде менің екі балтырымда осқан шыбықтың орны қып-қызыл болып қанталап тұратын.

Сонымен не керек, Москваның арнайы шақыруымен Лондонда өтетін халық билерінің дүниежүзілік фестиваліне дайындалуға кірістім.

Қазақ халқының ұлттық мәдениетінің, көркемөнері мен ғылымының, тұрмыс жағдайының жақсаруына, гүлденіп өсуіне мүмкіндік туды. “Жері байдың — елі бай” дегендей, өскен ел, өркен жайған өмірге ие болдық. 1936 жылы Москвада өткен алғашқы Онкүндік мерекеде “Қыз Жібек”, “Жалбыр” спектакльдерін және үш жүз адам қатысқан концерт-той көрсеттік.

Совет Одағының Үлкен театрының сахнасында зор абыройға ие болып, тамаша өнер табысына кенеліп, қуандық.

Сонда А.Толстой, Р.Глиер, Д.Бедный, В.Барсова, Г.Уланова біздерді құттықтап, болашағымыздың зор екендігін мадақтап, сөз сөйледі. Ол кезде жиырма төртке жаңа шыққан Күләш СССР халық артисі деген құрметті атақты еліміздегі алғашқы он үш өнер шеберінің бірі болып алды. Даңқымыз асып, әр спектакліміз тойға айналды. Сондықтан да, 1936 жыл қазақ өнерінің өркен жаю барысында айрықша тарихи орын алады.

Сөйтіп, 1936 жылдың май айының 17-нен 28-не дейін Москвада өткен қазақ әдебиеті мен өнерінің бірінші Онкүндігі осындай тамаша табыспен аяқталды.

“Қыз Жібек”, “Жалбыр” спектакльдерін Мәскеуде көрсеткен Қазақтың мемлекеттік музыкалық театры да үлкен табысқа ие болды.

КазЦИК атындағы халық аспаптар оркестрі (Қазіргі Құрманғазы атындағы академиялық ұлт-аспаптар оркестрі) жұртшылықтың назарын бірден аударды. Қазақ домбырасының қайта жаңғырған дауысы жаңа гармониялық үнмен күмбірледі.

Осынау қазақ музыкасының тарихында тұңғыш рет құрылған ұлт-аспаптар оркестрін ұйымдастыруда және оған жетекшілік етуде дирижер әрі композитор Ахмет Жұбанов сіңірген еңбек ерекше болатын. Ал оған қосылып ән шырқаған жеке солистер ұлт-аспаптар оркестрінің елге еткен әсерін онан әрмен өсіре түсті.

“Қыз Жібек” пен “Жалбыр” спектакльдерін үш реттен қойып, Москва жұртшылығына көрсеттік.

Майдың 26 күні Үлкен театрда қорытынды концерт өтті.

Қорытынды концертте Қазақстан музыка мәдениетінің барлық жанры қайталанып көрсетілді. Халық ақындарының айтысы, дәстүрлі ұлт ойындары вокалдық-хореографиялық композиция түрінде құрылды.

Оған БК (б) П Орталық Комитеті Саяси Бюросының Сталин бастаған мүшелері түгел қатысты. Қол соққан халықтың қошеметінен Үлкен театрдың іші теңселіп кеткендей болды. Астана көрермендері Қазақстанның мәдениетімен, оның жетістік табыстарымен кең түрде танысты.

Қазақтың көптеген дарынды актерлерінің, әншілерінің, орындаушыларының және суырып салма ақындарының өнер шеберлігі москвалықтарды шын мәнінде таң қалдырды.

Күнделікті баспасөз беттерінде ұлттық өнеріміз бен мәдениетіміздің бүгінгі табыстарына сүйсіне отырып, оның проблемалық мәселелеріне творчестволық тұрғыдан биік талаптар қойған, туысқандық, достық ниетте жазылған мақалалар көп жарияланды.

Москвадан қуанышпен қайтқан соң біз “Қалқаман-Мамыр” атты бірінші ұлттық балетімізді қоюға кірістік. Балеттің либреттосын М.Әуезов, музыкасын композитор В.Великанов жазып, сахнаға балетмейстер Л.Жуков қойды. Суретшісі ол кезде жас, кейін СССР халық суретшісі атағын алған даңқты қылқалам шебері Орал Таңсықбаев еді. Бірақ бұл балет сахнада ұзақ өмір сүре алмады. Бұған, біріншіден, спектакльге жазылған музыканың көңілдегідей шықпағандығы, әлсіздігі себеп болса, екіншіден, бишілердің техникалық шеберлігінің шамалылығы және олар киетін киімнің биге ыңғайсыз, ауыр матадан қолайсыз тігілгендігі болды. Бұдан кейін біз театрда “Ер Тарғын”, “Бекет” сияқты опералық спектакльдерде ойнап, “Көктем” балетінде биледік.

1938 жылы қазақтың тұңғыш көркем фильмі “Аманкелді” түсірілді. Мен онда батырдың жұбайы әрі серігі Балымның ролін орындадым. Балым – революция жылдарында ерімен бірге жорыққа аттанып, халық үшін, бостандық үшін айқасқа түскен қазақтың жауынгер әжет қызының жиынтық бейнесі еді.

“Аманкелді” киносын түсіру аяқталған соң тиісті орындардың алдына жаңа би ансамблін ұйымдастыру жөнінде мәселе қойдым. Менің бұл ұсынысымды барлық партия-совет орындары қолдады. Бірақ бұл іс белгілі бір себептерге байланысты көпке дейін шешіле қоймағандықтан, опера және балет театрында балет труппасында істей тұруыма тура келді. Сөйткенмен, бірнеше жылдан кейін, тәуелге табан тіреп, белді бекем будым да, би ансамблін ұйымдастыруға кірістім. Театрдан із-түссіз кетіп қалуға ыңғайсызданып, өз орныма жас бишілер Нұрсұлу Тапалова мен Кәмаш Карабалинованы дайындадым. Олардың екеуі де сенген үмітімізді ақтап, шебер биші атанып, Қазақ ССР-інің еңбек сіңірген артистері деген атаққа ие болды. Биші жігіттер арасынан Алмас Бекбосыновтың таланты ерекше танылды. Оның өзі көркемөнерпаздар үйірмесінен келсе де, тез арада балет солисі болып тағайындалып, көп жылдар бойы маған серік болып жетекші рольдерде биледі.

А.Бекбосынов қазақтың характерлі халық билерімен қатар классикалық бидің техникасын да тамаша меңгеріп, театр репертуарындағы барлық балет спектакльдерінде басты кейіпкерлердің партиясын ойнауға дейін көтерілді.

1959 жылы Нью-Йоркте өткен Совет көрмесінде, бір топ совет бишілерінің құрамында Американың бірталай қалаларын аралап, қазақтың “Көкпар” биін орындадым.

Жылдар жылжып өткен сайын би ансамблінің репертуары байып, шеберлігі толысты. Көрермен қауымға танымал бола бастады. Ансамбльдің құрамына дарынды жас бишілерді көптеп тарттық. Соның нәтижесінде республика және Одақ көлемінен асып шетелдерге гастрольге шыға бастадық. Қазақ халқының әні мен биін, фольклорын шетел көрермендеріне таныстырдық. Ансамбльмен бірге жиырма бес жыл ел араладым. Қазақ билерінің орындалу ерекшеліктерін зерттей жүрумен қатар, туысқан халықтардың би ерекшеліктерін де үйреніп, репертуарыма қосуды еш есімнен шығарған жоқпын. Бұл еңбегім өз нәтижесін берді. Сөйтіп, екі бөлімді концерт программасын жасап, негізінен, жалғыз өзім билеп жүрдім. Концерт жүргізуші орындалатын бидің мағынасын, оның орындалу ерекшелігін халыққа айтып түсіндіріп болғанға дейін мен сол халықтың ұлттық киімін киіп үлгеремін де, бидің әнін айта жүріп билеймін. Кейін санасам, ондай билердің саны отыз алтыдан асып түседі екен.

Осындай мол репертуар ішіндегі армян, әзірбайжан, грузин билерін үйретіп, оны сахнаға қойған балетмейстер Илья Арбатов еді де, орыс билерінің ерекшелігін менің бойыма сіңірген СССР халық артисі, Пятницкий атындағы академиялық хор коллективінің балетмейстері профессор Ткаченко мен Татьяна Устиновалар болды.

Бұларға қоса Шығыс билерінің көбін үйреткен Совет Одағының Үлкен театрының

балетмейстері БалеЙзовскийдің, қызу қанды цыган билерінің ерекшеліктерін танытқан, өзі биші Лиля Чернаялардың есімдерін күні бүгінге дейін ерекше құрметпен есіме сақтап келемін.

Менің бишілік өнер жолыма бағыт сілтеп, творчестволық табыстарға жетуіме, репертуарым байып ел қошеметіне бөленуіме өлшеусіз көп көмегін тигізген жоғарыда аты аталған аяулы ұстаздарымның барлығына да зор алғысымды айтып, алдарында басымды иемін.

1941 жылы Москвада Одақтық эстрада өнерінің байқау-конкурсы жарияланған болатын. Бұл өнер сайысына қатысу үшін Қазақстаннан Жамал Омарова екеуміз Москваға аттандық. Бірақ біз астанаға келгенде, Ұлы Отан соғысы басталып кетіп, Москваның үстін қорғаныс қауіпсіздігін сақтау мақсатымен тұмшалап жауып, қараңғылап қойыпты.

Сонда Жамал: “Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды”, — дегендей, екеуміз жарысқа түсейік деп келгенде, соғыстың бола қалғанын қарашы, — деп қалжыңдағаны әлі есімде.

Мемлекеттік Қорғаныс комитетінің бұйрығы бойынша артистерді бірнеше үгіт бригадасына бөліп, әскери киім берді де, алдыңғы майдан шебіне жіберді. Мен де өз ансамбліммен бірге соғыс жүріп жатқан еліміздің батыс аудандарына аттандым. Бұл жолы ансамбль артистерімен бірге әнші Қуан Лекеров, Ғарифолла Құрманғалиев, Наталья Сашинина, Владимир Калтон және жазушы Әлжаппар Әбішевтер де бірге жүрді.

Біз фашист жендеттері өртеп қиратқан Калуга, Смоленск облыстарының көп аудандарында болдық. Ескі Истра қаласының өртенген орнын, “Спас-Нудель” селосында фашистердің сәби балаларды құдыққа тірідей тастап құрбан еткен жан түршігерлік, айуандық істердің ізін көрдік. Осы селода фашистердің тағы да бір жауыздық әрекетінің күәсі болдық. Алаңда зарлап, жан ұшыра жүгіріп жүрген жынданған ананы кездестірдік. Екі айлық баласын емізіп отырған жас ананың үстіне үш фашист жендеті кіріп келіп баланы тартып алыпты да, аязға алып шығып қар үстіне лақтырыпты. Ал, әйелдің өзін қорлап-зорлап білгендерін істеп болғаннан кейін, аязда қатып қалған баласын анасының алдына әкеп тастапты деген сұмдықты өз құлағымызбен естідік.

Волокаламск қаласында дарға асып қойған сегіз партизанды көрдік. Оның біреуі бүлдіршіндей жас қыз екен. Мұндай жан түршігерлік айуандықты көрген мен есім ауып Совет Армиясының 671 жылжымалы далалық госпиталінде он күн ауырып жатып қалдым. Дәрігер: “Жүрегі нашар, майдан шебінен қайтып, емханада ұзақ жатып емделуі керек”, — деген қорытынды жасап, мені госпитальдан шығарды. Бірақ оған қараған мен жоқ, мұның бәрін жасырып полк комиссары Яковлев жолдасқа келіп тағы да майдан шебіне жіберуді өтіндім. Ол бізді батальонның аға комиссары Киятиннің қарамағына жіберді. Бұл концерттік сапардан соң ол бізге мақтау грамотасын тапсырды.

Бұдан соң біз 2-ші гвардиялық атты әскер корпусының командирі генерал Даватордың алдына келдік. Гвардияшылар алдындағы концерттеріміздің соңында екінші гвардиялық атты әскер корпусының батальон комиссары Амигаров қол қойған мақтау грамотасын тағы алдық. Маған гвардияшылар киетін қара бурка мен қолға ұстайтын сәнді таяқты сыйға берді.

Майданнан аман-есен Москваға оралдық. Мемлекеттік Қорғаныс комитетінде бізді қабылдайтын болып бір үйге алып келді. Ойымызда еш нәрсе жоқ, қабылдау кезегін күтіп отырғанбыз, бір кезде аяғына пима, үстіне сырған келте фуфайка, сырма шалбар, басына құлақшын киген Сталин кіріп келді. Сасқанымыздан бәріміз орнымыздан атып-атып тұрдық.

— Отырыңыздар, — деді Сталин.

Баяғыда, 1936 жылы, Онкүндік кезінде көргенімнен көп өзгерген, екі самайына

ақ түскен, жүзі сынықтау көрінді. Бізге Сталин рақмет айтып: “...Сіздердің өндеріңіз, билеріңіз, күйлеріңіз Қызыл Армияның рухын көтеріп, күшіне күш қосты. Сіздердің айтқан өндеріңіз жауға оқ болып атылды”, — дегенін еш уақытта ұмытпаймын.

Сол кезде, майдан шебіндегі кезекті бір концертіміз өтіп жатқанда: “Ұрысқа! Алға!” — деген бұйрық берілгенде, пулеметчик Жмуров деген жауынгер орнынан тұрып: “Мен бірінші оғымды қазақ халқының өнері үшін жауға атам” — дегені есіме түсті.

Сол күні маған және ансамбльдің барлық мүшелеріне Қорғаныс Комитетінің Құрмет грамотасы екінші рет тапсырылды.

Кейін еске алып қарасақ, біз от пен өлім арасына барған сапарда ұлы майдандағы ер жүрек, тайсалмас жауынгерлерден көп жақсы қасиеттерді үйреніп оралыппыз...

Қан майданда Отан үшін, халық үшін өмірін пида еткен совет жауынгерлерін біз әрқашанда ұмытпаймыз, қадір тұтамыз. Сонан кейін біз үш ай бойы Сібір, Орал, Кузбасс, Қиыр Шығыстың терең шахталары мен алып құрылыстарында жеңіс үшін жан аямай еңбек етіп жатқан қалың бұқара арасына гастрольге шықтық. Онда еңкейген кәрі мен еңбектеген балаға дейін еңбек етіп жатқан совет адамдарының қажырлы қайратын көргенде, тылдағы еңбек майданының алдыңғы шептегі соғыс майданынан бірде-бір кем емес екендігіне көз жеткіздік. Орал, Сібір, Кузбасс, Қиыр Шығыс өлкелерінде жүз концерт қойып, өзіміздің Қостанай облысында гастрольді әрі қарай жалғастырып жүргенде мен Сталин жолдастан телеграмма алдым. Онда былай деп жазылыпты:

*“Кустанай, Казахской ССР
Народной артистке тов. Шара.
Благодарю Вас товарищ Шара и Ваш
ансамбль за заботу о Бронетанковых силах
Красной Армии.
Примите мой привет и благодарность
Красной Армии”.*

И.СТАЛИН.

(П. Р Москвы 135 35 31 05310)

Мен бұған дейін барлық жиған-тергенімді өткізіп, Қызыл Армияға көмек ретінде танк сатып алып берген болатынмын.

Будан соң тағы бір майданнан үш бұрышты хат алдым. Онда: “Сіздің танкіңіз бүгін ұрысқа шықты – командир Байбулатов”, — деп хабарлапты.

Хореография училищесі туралы бірер сөз. 1934 жылы Халық Комиссарлар Советінің қаулысы бойынша музыка мектебі ашылды. Оны ұйымдастырудың басы - қасында болған педагог, балетмейстер — Александр Александров. Ел арасынан іздеп жүріп биге бейім деген 24 бүлдіршіндей ұл мен қыз мектепке қабылданды. Олар белгілі дәрежеде дайындықтан өткеннен кейін Москвада болатын Қазақстанның Онкүндігіне даярланды. Ол кезде туысқан одақтас республикалардың Онкүндіктері жыл сайын өткізілетін. Бүлдіршіндей ғана жас балалар Үлкен театрдың сахнасында П.И.Чайковскийдің “Гүлдер вальсі” деп аталатын музыкасына қойылған биді орындағанда, көрермендер қайран қалып, далада өскен балалардың бұл дәрежеге жеткеніне ризалықпен қол шапалақтады.

1938 жылдың август айында Халық Комиссарлар Советінің қаулысы бойынша музыка мектебі 9 жылдық хореография училищесі болып өз алдына жеке бөлініп шықты.

Училищені алғаш бітіріп шыққандар: Әсия Сүлейменова, Мейіз Жауатарова, Мағзұм Манасов, Дәурен Әбіров, Сартай Әдіразақов, Абылай Сәтепов сияқты жас бишілер еді.

Училищені бірінші болып бітіріп шыққан бұл алты жас бишінің орындауында П.И.Чайковскийдің “Аққу көлі” балетінің екінші актісінен және Пунидің “Эсмеральда” балетінің үшінші актісінен, Минкустың “Дон-Кихот” балетінің бірінші актісінен үзінділер қойылып, бітірушілердің үлкен концертті болды. Бұл концертті сахнаға қойып, дайындаған А.Александров Қазақстаннан кеткеннен кейін хореография училищесінің басшылығын В.Селезнев өз қолына алды.

Ұлы Отан соғысы тұсында кейбір орталық театрлар мен “Мосфильм” киностудиясының Алматыға көшірілуіне байланысты училищеге Г.Уланова, Л.Жуков, А.Чекрыгин, Г.Березова сияқты белгілі педагогтар мен би мамандары келіп, училищенің оқу жүйесі дұрыс жолға қойылып, оны бітірушілердің мамандық дәрежесі артты.

Әсіресе, соғыс кезінің қиын жағдайына қарамастан, белсене іске кіріскен Г.Уланова училище мен опера және балет театрларындағы балет труппаларымен жалықпай күндіз-түні еңбек етті.

Г.Уланованың басқаруымен бұл жылдары Асафьевтың “Бақшасарай фонтаны” және “Коломнадағы үй”; Аданның “Жизель”, Чайковскийдің “Ұйқыдағы ару” балеттері қойылып, концерт программасы жасалды.

“Бақшасарай фонтаны”, “Жизель”, “Аққу көлі” балет-спектакльдерінде Уланова бас партияларды өзі биледі. Бұл, біріншіден, Алматы тұрғындарын балет өнерінің інжу-маржандарымен таныстырып, әсемдік әлемінің ләззатына бөлендірсе, екінші жағынан, ұлттық балет өнеріміздің өсуіне үлкен игі әсерін тигізді. Г.Уланованың бұл жылдардағы еңбегі зор бағаланып, оған Қазақ ССР-ның халық артисі деген құрметті атақ берілді.

Өз басыма Галина Сергеевна творчестволық тұрғыдан алып қарағанда өлшеусіз көмек көрсетті. Ал өмірде сырлас дос болып кеттік.

Бірде ол маған: “Сен екеуміз көп жылдар бойы халық алдында билеп келеміз, енді біз өзіміздің избасарларымыз етіп жас бишілер дайындауымыз керек. Олар біздің өміріміздің рухани жалғасы болады. Сен хореография училищесін қолыңа алып басқар, жас мамандар дайында, үйрет, тәрбиеле, өмірде із қалдыр”, — деді. Шынында да, бұл ұстазым А.Александров бастаған игілікті іс еді. Би мектебін ашып, оны профессионал дәрежеге жеткізіп кеткен Александр Артемьевичтің зор еңбегін мен жалғастыруым қажет екен деп ойладым.

1956-66 жылдары соңғы рет ЮАР, Сирия, Ливан, Египетке гастрольге шығып, Монғолияда аяқтадым.

Ұлы Октябрь социалистік революциясының 50 жылдық торқалы тойын атап өткен соң, мен сахнамен қоштастым. 35 жыл серік болған, өнер ұштаған сахнамен қоштасу маған алғашында өте ауыр тиді. Тек сахнада өткен өмірімнің көп сәтті тұстарын еске алып, көңіліме соны ғана медет тұттым...

Халықтың дүрліге соққан шапалақтары жаңғырығып, қызу дүбірі көпке дейін құлағымнан кетпей қойды. Мен өз көрермендерімсіз жетімсіреп қалғандай болдым. Бірақ оның есесіне өз өмірімнің екінші жартысын жас өнерпаздарды тәрбиелеуге арнадым. Хореография училищесінде әрі директор, әрі педагог болып орналасқанымда, хореография училищесінің жағдайы нашарлаған кезі екен. Арнаулы үйі жоқ, оқу кластары мен жатақханасы консерваторияның бірнеше бөлмесіне ғана орналасқан, оқушылардың қаладағы жалпы білім беретін басқа мектептерден оқып келіп, екінші сменада училищеде оқуы өте ауыр тиді. Ол аз болса, озат оқушыларға арнайы стипендия тағайындалмапты, тіпті аттестат та, диплом да берілмейді екен.

Училище мұғалімдерінің де тұрмыстық жағдайы жақсы емес екен. Тек училище деген аты ғана қалыпты.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті жауапты қызметкерлерінің қабылдауында болып, осы жағдайды айтып, республикамыздағы хореография жайы туралы мәселе қойдым. Оқушы жастар атынан мың да бір рақмет, мені жақсы қарсы алды. Осы мәселенің тез арада дұрыс шешілуіне көмектесті.

Ұзамай Қазақ ССР Министрлер Советінің қаулысы шықты.

Онда былай делінген: “Хореография училищесіне арнаулы мектеп салынсын. Оның ішінде: театр, жатақхана, оқып-үйрену кластары оқу құралдарымен қамтамасыз етілсін, қазақ-орыс тілдерінде он жылдық мектеп программасы енгізіліп, оқушыларға стипендия тағайындалсын. Сонымен қатар, алыс аудандардан келіп оқитын малшылардың балалары жатар орын, киім, тамақ жағынан үкімет қарамағына алынсын.

Мұғалімдердің жағдайы дұрысталсын. Қазақ биі бөлімі ашылсын”, — делінген.

Ал, қазіргі Қазақ хореография училищесінің оқу үйі Москва, Ленинград училищелерінің ешбірінен де кем емес — нағыз би өнерінің сәулетті сарайы – деп атауға болады. Жоғарыда айтылғандардың бәрі орындалды.

Қазір мұнда Москвадан, Ленинградтан оқып келген жас мамандардың және өзіміздің Абай атындағы опера және балет театрының атақты бишілерінің көмегімен оқу-тәрбие жұмысы дұрыс жолға қойылды.

1968 жылдың 15-24 апрель күндері Алматыда балетмейстерлердің Бүкілодақтық бесінші семинары болып өтті. Оған Совет Одағының хореография мамандары тегіс қатысты. Семинар түрікмен, өзбек, тәжік, қырғыз, қазақ хореография училищелерінің оқу-тәрбие жұмысын тексеріп, танысумен қатар, бағыт-бағдар сілтеп, көмек жасауға көп қолғабыс тигізді.

Бұл семинарға қатынасушыларға арнап біздің училище оқушылары “Қыз Жібек” балетін және үлкен концерт программасын көрсетті. Комиссияның қорытынды жиналысында біздің училищенің оқу-тәрбие жұмысын дұрыс деп бағалады. Әсіресе, қазақ биі бөлімінің нақтылы методикасын, оқу жүйесін құптады. Сонымен қатар, оқушылардың күшімен қойылған “Қыз Жібек” балетін комиссия мүшелері жылы қарсы алды.

1965-1975 оқу жылдары аралығында қазақ биі бөлімін 36 биші бітіріп шықты. Олар Абай атындағы академиялық опера және балет театрына, “Гүлдер” және Мемлекеттік ән-би ансамбліне, қазақ циркіне жаңа күш, жас қайрат болып қосылды.

Училищенің тағы бір табысы — мектептің тарихында бірінші рет бітіріп шыққан оқушылардан өз алдына дербес жаңа творчестволық коллективтің құрылуы. Ол коллектив — қазіргі Қазақ ССР халық артисі Болат Аюханов басқарып отырған мемлекеттік классикалық би коллективі.

Училищені бітіріп Москва мен Ленинградқа барып өнерін, білімін әрі қарай кеңітіп, оқып келген балетмейстерлер — Меңтай Тілеубаев, Жанат Байдаралин, Вахиль Умнашовтарды мақтан етеміз.

Хореография училищесінде он жыл (1965-1975) әрі мұғалім, әрі директор болып қызмет атқарғанымда көп жылдар зерттеп, ізденіп жинаған, халықтың қайнар бұлақ қазынасынан алған өнерімді жас өнерпаздарға үйреттім.

Қазір Қазақстанның барлық түкпірінде көркемөнерпаздар үйірмелері жұмыс істейді. Менің бұл шағын еңбегім олар үшін де керекті құрал болатындығына сенгім келеді. Бұл біздің рухани өсіп-өркендеуіміздің жарқын бір көрінісі болса керек.

Адамның санасы өскен сайын тұрмысы мәнді, өмірі сәнді бола беретіндігі өмірдің өз заңдылығы. Сондықтан өмірде із қалдырған адам – бақытты.

“Сымбат”, Алматы “Өнер”, 1987

БИ ХАЛЫҚ ӨНЕРІНЕН ТУЫНДАЙДЫ

Би өнері тек совет заманында ғана зерттеліп, ғылыми жағынан жүйеленген өнерге айналып, өркендеп, өсе түсті.

Әсіресе, қазақ, қырғыз, түрікмен сияқты халықтардың билері Октябрь революциясының шапағымен бірге түледі. Би күллі адамзат баласына ортақ, дүние жүзіндегі халықтардың барлығына бірдей түсінікті.

Әр халықтың ұлттық ерекшелігіне орай би өнерінің көркемдік бейнелеу құралдары мен мазмұны да әр түрлі болып келеді. Мәдениеті өскен халықтардың тұрмыс-тіршілігі мен еңбек процесінің жетік дамуына байланысты, олардың ұлттық ойындары мен билері де сан түрлі сипат алып, түрлік, мазмұндық, көркемдік жағынан кең қанат жайып, үнемі ілгерілеп отырады. Әр халықтың белгілі бір ережелерге бағындырылған әсем де сүйкімді, нәзік қимылдарынан келіп би туындайды. Сөйтіп келіп, осылардан жинақтала, уақыт таразысынан өте бүкіл жер жүзі халықтарында көркем би өнерінің белгілі бір қағидалар мен ережелерге сүйенген заңы қалыптасты. Әрбір ғасыр мен дәуір ұсынған талаптар мен тенденцияларға байланысты түрлі ұлт ойындары жаңарып, жаңғырып би ырғағы да талай толығыулар мен өзгерістерге ұшырауы заңды құбылыс. Бірақ біз оның қай-қайсысынан болмасын әрбір халықтың өзіне тән ұлттық сипатын анық байқаймыз. Сондықтан да, біз халық билеріне зор көңіл бөлеміз. Себебі, ол әр халықтың дәстүрін айнытпай таныта алатындықтан, біз оны бір-бірінен оңай ажырата аламыз. Мысалы, аңшылықпен айналысатын халықтардың көптеген билерінің негізгі кейіпкерлері құс пен аңдар болып келеді. Атап айтар болсақ, солтүстікте тұратын халықтарда осы күнге дейін “Қарға”, “Марал” деген билер сақталған. Памир, Гималай, Кавказ секілді тау халықтарында да бүркіттің аспанда қалықтап ұшуын, әлсіз жәндіктердің жәбірленуін көрсететін билер көп. Өмірлері соғыспен өткен халықтардың жауынгерлік, күрескерлік рухы да сол халықтың билерінен анық көрініс тапқан. Ертедегі Греция халқының “Пиррические пляски” деген билерінде соғыс, сайыс, күрестің түрлі әдіс-қимылдарын өте шеберлікпен көрсетеді. Мұндай көріністер осы күнге дейін биленетін “пляски”, “белуджий”, қылыш ұстап билейтін Памир халықтарының “Шамширобазы”, Грузияның “Парикоба” сияқты көптеген билерінде сақталған.

Қазақтың халық музыкасының ұлттық сазы мен дыбысталуы, үні өте әсем, ырғағы жігерлі, мазмұны бай болып келеді. Тіпті қуанышты, жайдары, нәзік үнге толы күй әуендерінің өзінен де би ырғағын анық сезінуге болады. Мысалы, Құрманғазының “Балбырауын” күйін алайық. Мұнда ол “Балбырауын” күйін би ырғағы етіп шығарған сияқты. Күйдің басынан-аяғына дейінгі қуанышты, көтеріңкі ырғақтар арқылы ауыл жастарының той-думаны көз алдыға елестейді. Ал, Тәттімбеттің “Былқылдақ” күйінен де ырғағы жігерлі би музыкасының қимыл-қозғалыстарын көргендей боламыз. “Мерген”, “Қара жорға”, “Ор теке” және тағы басқа күйлердің мазмұны да, музыка ырғағы да биге арналып жазылған дегенге ешкімнің де дау тудырмайтындығы анық.

Ал егер біз бұлардың үстіне айгөлек, ақсүйек, ортеке, соқыр теке, түйе-түйе, алтыбақан, орамал тастау, беташар, жар-жар, шашу, мерген, сайыс, көкпар, бәйге, күрес, жаяу жарыс, ат шабыс, айтыс, қыз қуу, садақ тарту сияқты ұлт ойындарын қоссақ, сондай-ақ бұлардың сыртында өрнек тоқу, кесте тігу, текемет, сырмақ басу, тұс киіз, күміспен оюлаған ер-тоқым, сандық, кебеже, саба пісу, ұршық иіру тәрізді қазақ әйелдерінің қолөнерлеріне қатысты іс-қимылдары да бар екенін ескерсек, осылардың барлығы да музыка ырғағына тұнып тұрған қазақ биі демей не дейміз?

Шаңырақ көтеріп киіз үй тігу және оны жығудың өзі де қандай әсем көрініс...

Мысалға, Г.Н.Потанин 1896 жылы ай сайын шығатын “Русское богатство” журналында былай деп жазды: “Қырғыз (қазақ) халқы өте жігерлі, ойын-сауықшыл, киімдері өте әсем, көрікті, бақытты өмірді көксеген халық. Олардың өмірі де үлкен тоймен өтеді және ән мен күй, айтыс ұйымдастырылады”. (“Русское богатство” 1896 г. стр. 8, 60-88.) Байқап қарасаңыз, Потанин қазақтың барлық дәстүрін атап келеді де би туралы тіс жарып ештеңе айтпаған. Ал Қазақ ССР-інің халық артисі Затаевич қазақтың “Топан” күйі туралы: “Күй өте екпінді, жарқын, мұнда ат тұяғының дүбірі белгілі бір ырғақ заңдылығымен естіледі, биге шығарылған сияқты, бірақ қазақ халқында би деген өнер болмаған, оны қазақ қабылдамаған”, — деп жазған екен бір кезде.

Қарқаралы жәрмеңкесінде халық өнерпаздарының әрқайсысы өз өнерін көрсеткен. Мысалы, атақты Ағашаяқ тоғыз түйені қатар қойып, үстінен секірген. “Жындықара”, “Жынды” Омар деген халық таланттары неше түрлі күлкілі қимылдарымен байларды мазақ еткен. Халық ақыны Зәрубай кеселерді тізіп қойып, олардың ара-арасынан қоян болып секіріп өтетін болған. Халық ақыны Шашубай ат үстінде тұрып, түрлі ойындар көрсеткен. СССР халық артисі ардақты Қуанышбаев Қалыбек өз шығармаларын, сықақ-әзіл әңгімелерін халық алдында оқыған. Майра, Әміре ән салған, Қажымұқан күш атасын көрсетумен қатар, екі қолдың бұлшық еттерін ойнатып, екі иығын музыка ырғағына сай әсерлі қимылдата алатындығын мен өз билерімде қолдандым.

Әрине, біз бұл ойын-сауық көрсеткен халық өнерпаздарын “биші” деп атаудан аулақпыз. Әйтсе де, олардың бұл ойындарда бүгінгі біз көріп жүрген цирк ойындарының алғашқы белгілері мен нышандары бар деп нық сеніммен айтуымызға әбден болады. Бұған қарағанда, бүгінгі ұрпаққа бұрынғыдан ешбір мұра қалмады деп айтудың өзі қиянат.

Қазақ биі негізінен қол, бас, мойын, көз, иық секілді түрлі дене мүшелерінің қимылдарымен биленеді. Ал оны біз қиюын тауып, үйлестіре білсек, қазақтың ұлттық биінің өз ерекшелігі танылады. Мен бұл жөнінде “Би туралы сабақ” деген кітап жаздым және сол кітап бойынша мектепте сабақ жүргіздім. Сонымен қатар, маған өз елімнің тұрмысын, тарихын, әдет-ғұрпын, салт-санасын, дәстүрін зейін қойып үйрене білуімнің де өте көп пайдасы тиді. Әсіресе, ел арасына гастрольдік сапармен шығуымның көп көмегі болды. Сондағы ойыма түйіп зерттеп, айрықша назар аударғаным — Оңтүстік Қазақстан халқының киімі мен музыкасынан солтүстік Қазақстан тұрғындарының киімі мен музыкасының айырмашылығы болды. Осының бәрі бұл кітапта ескеріледі. Елге ойынымды көрсете жүріп, кәрі құлақ қариялардың әңгімелеріне ден қойып, хиссалар, ертегілер, өлеңдер, ән-күйлер тыңдадым. Бұлар менің халық қазынасынан нәр алған өнерімнің өсуіне көп жәрдемін тигізді. Сөйтіп, бұл билер басқа туысқан халықтар биінің қатарынан өз орнын алып, заңды түрде “Қазақ биі” деген атқа ие болды.

Көп жылдар бойы тынымсыз тірнектеп жинап, моншақтай теріп жүріп жетпіске тарта қазақтың ұлттық билерін шығардым, қырық биді сахнаға қойдым. Оның ішінде жеке билер де, топтасып орындайтын билер де бар.

Мысалға, “Айжан қыз” — жеке би. Құрманғазының музыкасына қойылған. Бірде қазақтың атақты үш халық күйшісі кездеседі. Оның бірі домбырашы Айжан қыз екен. Ол өз ортасында өжет қыз атаныпты. Дарынды, ешқандай қорлық-зорлыққа мойын ұсынып қорықпай, ескі салт дағдыларына бағынбай тойда, жиында, сауық кештерінде домбыра шертіп, күй шығарады екен. Соған орай, оның өнерін де халық сүйсіне тыңдайды. Кезінде Құрманғазымен кездесіпті. Оның осындай ашық-жарқын алғыр мінезіне, өнеріне сүйсінген Құрманғазы “Айжан қыз” деген күй арнап шығарады. Би осы күйдің ырғағына қойылды.